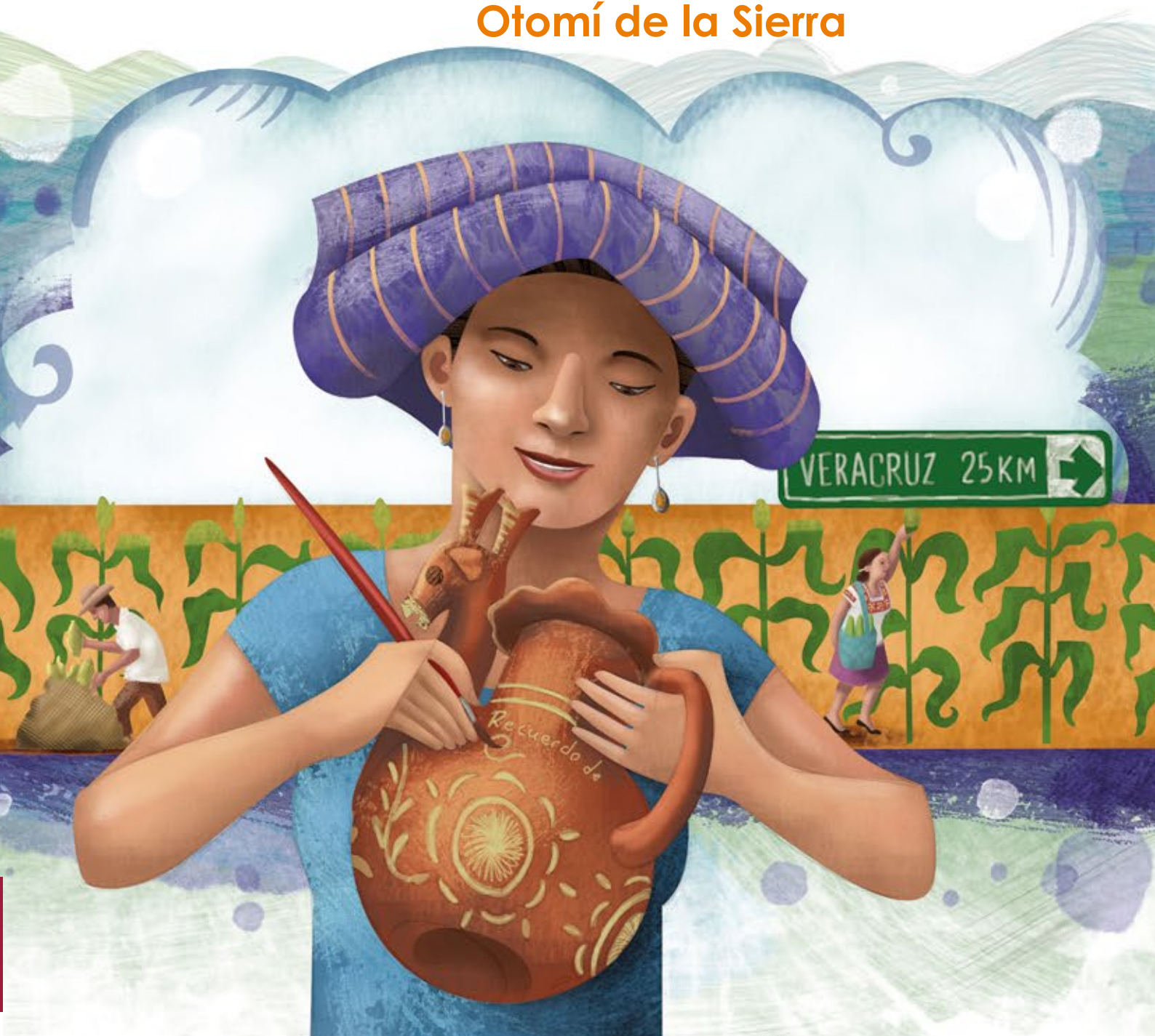

Di nehe 'ne di o'tä ma hña. Ñuhü Xäntho

Leo y escribo en mi lengua.
Otomí de la Sierra

ñuju • nuxu • ñojo • noxo •
yüju • jühu • ñuhü xäntho

Nuä ma yä hña
Vocabulario

Mi nombre es: _____

Vivo en: _____

DIRECTORIO
Esteban Moctezuma Barragán
Secretario de Educación Pública

Rodolfo Lara Ponte
Director General del INEA

Créditos de la presente edición

Coordinación general
Celia del Socorro Solís Sánchez

Coordinación académica
Carmen Díaz González
Elisa Vivas Zúñiga

Autoría
Elisa Vivas Zúñiga
Maribel Eloisa Hidalgo Morales
Miguel Ángel Recillas González
Perla Yamadanty Ruiz Luis

Adaptación para la población hablante de la lengua
otomí de la Sierra
Enedina Bonilla Nava
Fátima Leonardo Basilio
Florencia Tolentino San Agustín
Guadalupe Granada Rufino
Guillermo Velasco García
Ilse Reyna Laja García
Javier Mendoza Mejía
Juan Ricardo Felipe Mateo
Mauricio Leonardo Basilio

Asesoría académica
Perla Yamadanty Ruiz Luis

Revisión técnica
Elisa Vivas Zúñiga

Dirección gráfica y cuidado de la edición
Greta Sánchez Muñoz
Adriana Barraza Hernández

Calidad y seguimiento editorial
Hugo Fernández Alonso

Revisión editorial
Eliseo Brena Becerril
Blanca Lydia Sánchez Zamora

Diseño y diagramación
Blanca Lydia Sánchez Zamora

Ilustración de portada
Ricardo Figueroa Cisneros

Leo y escribo en mi lengua. Otomí de la Sierra. MIBES 3. Vocabulario. D. R. 2020 ©Instituto Nacional para la Educación de los Adultos, INEA. Francisco Márquez 160, Col. Condesa, Alcaldía Cuauhtémoc, Ciudad de México. C. P. 06140.

Esta obra es propiedad intelectual de sus autores y autoras, y los derechos de publicación han sido legalmente transferidos al INEA. Prohibida su reproducción parcial o total por cualquier medio, sin autorización escrita de su legítimo titular de derechos.

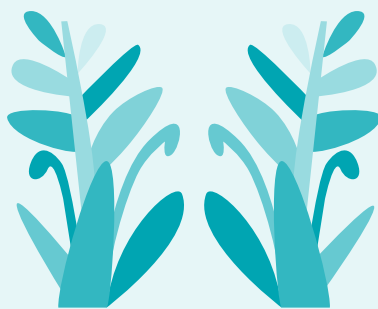
ISBN *Modelo Educación para la Vida y el Trabajo*. Obra completa: 970-23-0274-9
ISBN *MEV y T Indígena Bilingüe con Español como Segunda Lengua*: 970-23-0500-4
ISBN *Leo y escribo en mi lengua.* Otomí de la Sierra. MIBES 3. Vocabulario: En trámite

Impreso en México

Ma thühü:

Rá thühü ma hnini ga:

Rá thühü ma nkua'tä hnini ga:

N'tudi

Nuä ma yä hña jawa pa dä m_{aspä} rä 'm_{efi} ä x_{ambäte} 'neyä 'm_{efi} yä däk_{ei} jä'i ja nx_{adi} nge nub_u ja m'enx_{adi} *Di nehe 'ne di o'tä ma hña*. Ñuhü Xänth_o. MIBES 3. Di un'ä 'na p_{efi} pa gi hyonña hña oxi yä n'tu'tä hña nge p_{ewa} 'ne mahyoni nub_u ja m'enx_{adi} pa hñdi h_{ei} dä maa njoni.

Nuä ma yä hña n'tu'ti xä nho tengü na: nub_u rä n'y_{ei} gi timb_u yä hña 'ne yä n'tu'tä hña nge tengü rä n'tu'ti yä munts'ä n'to'ti nge n'tüdi xä nho ko nzi pothi; nub_u ja ngähä gi timb_u **'me'ä ne dä ma** 'ne 'na tengü ha rä nja **mahyoni**.

Nuä ma yä hña bi 't_o'te ko rä nge'ä rä hña ñuhü Xänth_o. Di t_{om}'e ge gi dähoni hap_u gi d_{ek}'ä rä hña n'to'ti 'ne dä m_{ax}'äi xä nho gi jua'tä yä gi päd_i nge nu'ä ni hña.

¡Jamadi nge xkä kua'tua ja rä ndüts'edi!

¿Ha ni thoni rá Nuä ma yä hña?

Nubu rá Nuä ma yä hña yä xekä n'to'ti 'ma hoki tengu dä kohi 'tohni, tengu 'to, gi thini da 'tohni ge yä munts'ä hña ge nimuna.

Ga'tho yä munts'ä hña, nubu rá ngähä gi thini rá hña 'ne nubu rá nyehi 'me'ä 'ne dä ma 'ne nja ma japi.

Hña ge dä thoni

Nts'ana mfädi

'Mè'ä ne dä ma

'Me'ä ne dä ma:

N'to'tä hña nge ga'tho nja tengü rá xekä hña oxi rá hña nge 'naigü yä nzuni nge ja'ä ne dä mede ko 'na rá n'tëkëi pa dä fädi.

Gekua pa nthoni:

Gi nehya yä **nts'ana mfädi** pa ge'u ni mfatsiwi 'ne pa ge'ä ni xambäte.

Gekua pa nthoni

B/b

Budista

'Me'ä ne dä ma:

Munts'ä n'tëkëi nge bi jabu ma xots'e
India nge honi dä hyeyä jä'i pa ge'u ne
ma nho, rä nho 'ne yä n'u pa dä zombu
ma juäni hogä n'yomfëni.

Gekua pa nthoni:

Rä t'umandazehe Gamani ge'ä 'na
'mede ge bi fupu ja yä **budista**.

D/d

Dänegü ge Pets'ä Meṭi pa Nu'mu gä Ndäk'ëi (Afore<?>)

'Me'ä ne dä ma:

'Mede zehē nge di dätä 'na dänegü
pa 'na meṭi nge nthüts'i ja IMSS* o xi ja
ISSSTE* hapu pa njombi 'na nzi tuki rä
thähä di ge ga'tho yä pa xi mpeṭi. Tsa
dä maa njuki nu'mu yä nzi ndo 'ne yä
nte ma 'meṭi di peṭi.

Gekua pa nthoni:

Nu'mu mi pe'ä ma ta mi tsa xtä ngon'i
ts'ubu ja rä **Dänegü ge Pets'ä Meṭi pa
Nu'mu gä Ndäk'ëi (Afore)**.

G/g

gät'i (tse)

'Me'ä ne dä ma:

Xekä hña pagi xi na thuhu behä xin tse.

Ma hyoni:

Rä Xekä hñhi botha dehe ua jan
xinmähihu ge eme xin **gät'i**.

gi yopä 'yomfëni ni
hña

'Me'ä ne dä ma:

Ge'ä 'na xeki he'mi däjä'i hapu da
mahoki ya 'mefi pa da bädi 'mep'u ga
n'to'ti nu hña.

Gekua pa nthoni:

Da mi hoki ya 'mefi nge ja'bu ja xekä
he'mi **gi yopä 'yomfëni ni hña**.

H/h

¿Ha mi pädi nge...?

'Me'ä ne dä ma:

Geä 'na xeki he'mi dajä'i hapu n'yowi
ya hoga hña pa da za da badi di nehe
nts'edi.

Gekua pa nthoni:

Gi nehe na xeki ¿Ha mi pädi nge...? ne
da mi nehe ya nts'ana mfädi.

he'mi huahna
mfädi

'Me'ä ne dä ma:

He'mi nge u'ti 'ne man'ä mfädi pa ge'ä
'na n'yomfëni njaxfëni.

Gekua pa nthoni:

Nuna he'mi huahna mfädi ja
'nami'nan'yodäya pefi.

I/i

indú

'Me'ä ne dä ma:

Mengüni nexä India, 'na rä dä hnini ni gohi ranwadi Dä Hqi Asiátiko.

Gekua pa nthoni:

Ma He'mi dä hnehi petsi yä nt'ot'i ni netsi **indú**.

isla

'Me'ä ne dä ma:

Thëkië'i ge bä fudi bi neki Arabia, nda rä xeki ni gopu ra Asia.

Gekua pa nthoni:

Ra xambäte sufí 'na rä xekä 'mede ge xongähu **isla**.

M/m

mado mbojänthe

'Me'ä ne dä ma:

Ñado ja na may'e. Xi nhë'i di tets'e ne xi nts'o nge'mu da ne da nexä jä'i.

Ma hyoni:

Ja **mado mbojänthe** da za ga hanthu ya za nge ja'bu.

Mikrosoft Word

'Me'ä ne dä ma:

Ntsana mfats'i pa dä mba mahyonibu ja nimpfënibojä nge nubu ya jä'i i tsa hont'ä 'be'ä dä 'yo'ti.

Gekua pa nthoni:

Tsökä nimpfënibojä pa gi xängä na 'mefi **Mikrosoft Word**.

m'enhna nts'onhni

'Me'ä ne dä ma:

Tsukuä nge mbembä 'na jä'i pa dä xifi nge ni 'yëhë di n'yüdi hapu ba nts'onhni.

Gekua pa nthoni:

Bi 'mengä 'na **m'enhna nts'onhni** pa gö maa ja 'na rä peti.

m'enhña 'tegi

'Me'ä ne dä ma:

Tsukuä nt'ot'e ge dä bēde ko'na rä hñanzedi. 'Ne ge go rä hnini dä 'yode be 'ne dä ma ja rä 'bida.

Gekua pa nthoni:

Nu rä nzegi dä ode ja **m'enhña 'tegi** mi ma'na hña ge be ma nzoni bi sorä dä hië.

N/n

nehe ge nts'ediña

'Me'ä ne dä ma:

'Na rä hnehi ge rä nts'ediña. Gen tsupi rä punto yä hña 'ne dä hma dä yoti tsukuä.

Gekua pa nthoni:

Mandë dä ot'e rä **nehe ge nts'ediña** nu rä tsukuä Yä thähï nge rä te.

nt'eni 'mede ñajä

'Me'ä ne dä ma:

Nt'ot'i ge hma rä 'mede bi thogi pa dä t'ot'e ra ñajä. Üdi mepu di hñaki ra ñajä 'ne me ja dä hman ha ran pothera ñajä.

Gekua pa nthoni:

No bu rá xadi ma tsuntu ga mi 'yothe nda 'na **nt'eni 'mede ñajä**.

Nthüts'i Njü'tä 'Mefi (RFC<?>)

'Me'ä ne dä ma:

Xekä 'mede ma nthuspi a ya jä'í. Nyo'wi ya hña hinga hnöni, jeya bi 'mu'i ne ya hña bi un'ä ngunhmu pa hinda ma nthuts'i yondi.

Gekua pa nthoni:

Nu'mu ma fudi da mpefi du aka ma xekä 'mede **Nthüts'i Njü'tä 'Mefi** (RFC).

nts'ana mfädi

'Me'ä ne dä ma:

N'to'tä hña nge ga'tho nja tengü rä xekä hña oxi rä hña nge 'naigü yä nzuni nge ja'ä ne dä mede ko 'na rä n'tekëi pa dä fädi.

Gekua pa nthoni:

Gi nehya yä **nts'ana mfädi** pa ge'u ni mfatsiwi 'ne pa ge'ä ni xambäte.

n'tëdi pagi 'yon'ä 'tegi

'Me'ä ne dä ma:

Tsukuä ge pezä dä rä yoni 'na rá jä'i ge di yona 'tegi ja rä dänu.

Gekua pa nthoni:

Nu ma 'na rä jeya gä juki man **n'tëdi pagi 'yon'ä 'tegi**.

S/s

selta

'Me'ä ne dä ma:

Munts'ä 'tuhni nge mi kuat'ma m'e'to
nubu Europa 'ne Asia.

Gekua pa nthoni:

Nubu ja ma He'mi nehë jabu 'na 'mede
nge bi nexpu yä **selta**.

Ts/ts

tsedi ya dätso

'Me'ä ne dä ma:

Tsedi di kä'man dähi na xinghi. Nan
fändi u ma yonjä'ihu, no bu made
kä'ma 'neki (na hëtsi ne na hghi) ne
no hä ingi tso gin'no (nan xinghi ya
ndujä'i).

Ma hyoni:

Ngätsedi ya **tsedi ya dätso** mi jut'p'a u
ma yonjä'ihu.

tsukuä mpongähña

'Me'ä ne dä ma:

Tsukuä nge o'tä 'na dänegü 'mefi oxi
jä'i nge pa dä 'yotpämanho mi 'ra.
Nu'ä tsukuä mpongähña pa 'mefi
'ne'ä tsukuä mpongähña gese ge'u
tengüdüya yä tsukuä.

Gekua pa nthoni:

Gä ap'ä ndo Xuxe 'na **tsukuä
mpongähña** pa gä hon'ä 'na 'na'yo
'mefi.

tsukuä m'enhña tsibi

'Me'ä ne dä ma:

Tsukuä ge ma 'tuni 'na jä'i pa da sifi
hangü da gu'ti pa na nge'ä sibi xi hyoni.

Gekua pa nthoni:

Na ñatsi **tsukuä m'enhña tsibi** nge du
ju'ti ke'tä du honi pa da fädi hapu di
'muj.

tsukuä nu'ä xi'i 'megi 'yo'te

'Me'ä ne dä ma:

Tsukuä ge üdi be hä dä tho'te pa dän
hoki 'na behä.

Gekua pa nthoni:

Ma nehe rä **tsukuä nu'ä xi'i 'megi 'yo'te**
bi tsa dä ut'i 'na rä mpefi.

tsukuä n'tadi 'mefi

'Me'ä ne dä ma:

Tsukuä nge i hon'ä na jä'i pa di n'tun'ä 'mefi.

Gekua pa nthoni:

Gä käxa ma **tsukuä n'tadi 'mefi** ja rá mpa a nzi Xuxe.

tsukuä n'to'tä tuhu

'Me'ä ne dä ma:

Ge'ä n'to'ti nge i ma ne ja ni 'yu pa da di hoka 'na tuhu.

Gekua pa nthoni:

Pa da ma mahoki ma tuhu ge xo da di ho, ja nts'edi ga ten'ä mam'bu ja rä **tsukuä n'to'tä tuhu**.

tsukuä pe 'tä mfädi

'Me'ä ne dä ma:

Rä nt'ot'i ge i ja rä 'yomfeni ge 'na rä hogä hmanse.

Gekua pa nthoni:

Dä nehe rä **tsukuä pe'tä mfädi** ge rä 'Yëthi ma ya'bu ge i timbu ja rä He'mi däjä'i.

Tsukuä 'Mefi Dofui

'Me'ä ne dä ma:

Tsukuä däs'tabi nge ma hokibu M'onda nge üyā n'yohu, ngü'tätho di jäts'yä ts'edi 'ne'u ni 'yēhē dä 'yo'te tengü mefi dofui.

Gekua pa nthoni:

Nu'ä ma 'tu 'mu yā di zi 18 njeya dä guk'ä rä **Tsukuä 'Mefi Dofui**.

tsukuä 'nats'i

'Me'ä ne dä ma:

Tsukuä ge hombu hapu ximhai di mui ge pa da fädi tego ne hapu nexyu jä'i. nuä togo hon'ä nt'edi'ä tsä da bombu hapu netsi 'ne dä yurbu ma 'nanwadi hnini.

Gekua pa nthoni:

Na mba ga hokä ma **tsukuä 'nats'i** pa dä za ga mbaga mi 'na yu dahnini ja ga'tho ximhai.

ts'ont'egi

'Me'ä ne dä ma:

Tsohe thegi yo'ui rä njumi ge di dut'i. tengu ran ja tsä din ja 'na o yoho asas.

Gekua pa nthoni:

Nu rä jä'i ot'e rä tuhu bu rä **ts'ont'egi**.

Z/z

zaxju

'Me'ä ne dä ma:

Tsa ge xin ba ra 'yetsa 'ne rä hña tengu
ran xunmi. Gatho yä paxi ni iandi ne
that'i ra 'iadi gepu o bu yá xäju.

Gekua pa nthoni:

No 'ua M'onda ja yä hnini ge no rä
zaxju pan thoni gehmu tsa'i 'na motsu.

'ma'tä 'tutsukuä

'Me'ä ne dä ma:

Xekä tsukuä nge n'yowi ya n'to'ti nge n'të'tamu'i nuä man'bu. Ja'mu i man'ä 'na hña ne ja'mu i xi'ä'na nge da zi 'na nthai.

Gekua pa nthoni:

Nu'mu ma thoka ja thi a mpa ja ts'ä'ti, bi 'naka 'na **'ma'tä 'tutsukuä**.

'mede nt'ëkäi

'Me'ä ne dä ma:

Rä 'bede ma ya'mu ge 'ne dä ma 'me'ä xunja a nts'ani xunja ge xu o'tiu jä'i mi ja yu mfadi o yu ts'edi.

Ma hyoni:

Nu'ä **'mede nt'ëkäi** rä t'egi ko rä zahua i ma ge tengütho 'na rä jä'i

'mede xi nja

'Me'ä ne dä ma:

Hma ge i ja pä jatho yu jä'i dä bädi 'be'ä hapu xinja.

Gekua pa nthoni:

Rä **'mede xi nja** ge dä nehe eme xä nho.

'mede xi'to Web

'Me'ä ne dä ma:

'Me gi ne gi pädi gi timbu ja nthuhu
hüxhyu jä'i bu ja interne 'na mi 'nan'yo
'bebä n'yowi tengü yu nt'ot'i, yu n'katsi,
yu nt'ode 'ne yu nthandi.

Gekua pa nthoni:

Hmikni nimpfëni bojä pa ga hongä ä

'mede xi'to web ge INEA.<?>

'medetese

'Me'ä ne dä ma:

N'to'tä hña pa nge 'na jä'i dä mese rä
te. Pebu yä hämfëni tengü rä thühü, yä
jeya 'ne yä pa, yä thühü'u yä ta 'ne yä
'tuhni, ko ge'ä 'me'ä ga'tho xä thogi ja
rä te, 'ne mi 'ra.

Gekua pa nthoni:

Ma nde dä ne'ä ma 'medetese pa
ga'tho ma mfats'i'me.

Ke'tä i ma			
N'to'ti ja rä tsukuä	Ke'tä i ma	Gekua pa nthoni	Nu'bu
bent'i	fent'i	Bi mba ma fent'i .	Njutsi, Mextantohö Nde'ma.
bota	xita	Nu'ä ma xita rä thühü Xua.	K'injua, Hñe'thö, Pon'tämajuäni.
	tañu	Nu'ä ma tañu rä thühü Xua.	Tudi, Hñë'thö, Pon'tämajuäni.
	ndäpa	Nu'ä ma ndäpa rä thühü Xua.	K'injua, Hñe'thö, Pon'tämajuäni.
dähmi	bazu	Ndän ho'ä ni bazu .	K'injua, Hñe'thö, Pon'tämajuäni.
dänxu	mote	Na mote ma ho'to.	Njutsi, Mextantohö Nde'ma.
dengü	sekä	Nu'ä sekä müntsi'i bi n'yots'i.	Tudi, Hñë'thö, Pon'tämajuäni.
despi	xidetsibi*	Nu'ä xidetsibi ma hoto.	K'injua, Hñe'thö, Pon'tämajuäni.
eme	ame	Ame di joya na bätsi.	Njutsi, Mextantohö Nde'ma.
fo'yo	chugu	Nu'ä chugu mafi.	Tudi, Hñë'thö, Pon'tämajuäni.

Ke'tä i ma			
N'to'ti ja rä tsukuä	Ke'tä i ma	Gekua pa nthoni	Nu'bu
jua i	jua'tegi	Rá jua'tegi ja ra hēt'i.	Nhñë'thō, Nhñë'thō, Pon'tämajuäni.
mbaoni	ya ndähi	Ya ndähi tza na paxi.	Njutsi, Mextantōhō Nde'ma.
nana	mbë	'Yapa nt'ëdi a na mbë .	Njutsi, Mextantōhō Nde'ma.
nka't'a	nkot'i*	Nu'ä t'uhni di nkot'i .	K'injua, Hñe'thō, Pon'tämajuäni.
nthotho	zämi*	Zämi tsu'ä thühü.	K'injua, Hñe'thō, Pon'tämajuäni.
nzu	dänxü*	Nu'ä dänxü rä thühü Maya.	K'injua, Hñe'thō, Pon'tämajuäni.
t'egi	'yot'egi	Nüa ma 'yot'egi hिंगि ho.	Tudi, Hñë'thō, Pon'tämajuäni.
t'igi	ngünt'o*	Nu'ä doja obu ja ngünt'o .	K'injua, Hñe'thō, Pon'tämajuäni.
t'ubatsiga	dengüt'uhni*	Nu'mu ndi dengüt'uhni .	K'injua, Hñe'thō, Pon'tämajuäni.
xabu	xabo	Rá xabo juki ra fugi.	Nhñë'thō, Nhñë'thō, Pon'tämajuäni.

Ke'tä i ma			
N'to'ti ja rä tsukuä	Ke'tä i ma	Gekua pa nthoni	Nu'bu
xaha	xüdi*	Nu'ä xüdi ndä nxa.	K'injua, Hñe'tho, Pon'tämajuäni.
xanhma	xenhma	Xenhma gi tēnui'ä xi'a'ui ni xāmbäte.	Njutsi, Mextantoho Nde'ma.
xi ts'utpi	un'ni	Metpä' hapu xin un'ni .	Njutsi, Mextantoho Nde'ma.
xon'na	nsomhmi*	Nu'ä ni nsomhmi xä ma.	K'injua, Hñe'tho, Pon'tämajuäni.
yatho	yabutho*	Nuga di 'mui yabutho .	K'injua, Hñe'tho, Pon'tämajuäni.
yosiento	yonthebe	Da ta'i 'na ra oni ge di mu'ui yonthebe .	Nhñë'tho, Nhñë'tho, Pon'tämajuäni.
yumanho	yunmanho	Na doni yumanho .	Njutsi, Mextantoho Nde'ma.
'maxi	b'axi	Rá b'axi xin theni.	Nhñë'tho, Nhñë'tho, Pon'tämajuäni.

En este material encontrarás palabras o frases en la lengua otomí de la Sierra con sus diferentes significados. Estas te ayudarán a comprender los textos que se encuentran en el Libro del adulto, en el

Pliego y en el Libro de lecturas.

Para usar el Vocabulario te recomendamos que busques la palabra considerando la ubicación de su letra de inicio en el alfabeto de tu lengua, leas su significado, lo comentes con un compañero o tu asesor y consultes su ejemplo de uso.

Nu rä mpefi jawa gi timi'ra yu hña ge rä ñuhü Xäntho ne nan'yo hma. Di zei gi pä hña nehe n'yowi rä He'mi däjä'i, rä Dä xi'to 'ne rä He'mi dä hnehi.

Pa gi hyon'a na Nuä ma yä hña ge gi hyonwa nt'ut'ä hña rä ñuhü Xäntho ne'ä 'be'äma hña niwi ni xambäte o ni minxadiwi ne hyoni ha nja dä 'to'ti.

GOBIERNO DE
MÉXICO

EDUCACIÓN
SECRETARÍA DE EDUCACIÓN PÚBLICA

INSTITUTO
NACIONAL PARA
LA EDUCACIÓN
DE LOS ADULTOS

DISTRIBUCIÓN GRATUITA
MA DA'TITHO

Este programa es público, ajeno a cualquier partido político. Queda prohibido su uso para fines distintos a los establecidos en el programa.